HARBIY XIZMATCHILARGA INGLIZ TILINI O‘RGATISHNING ENG SAMARALI USULLARI VA ULARNING TAHLILI

Shiknazarova Durdana

Nukus Davlat Pedagogika Instituti tayanch doktoranti

0009-0007-9965-3990

Annotatsiya. Harbiy ta’lim tizimida ingliz tilini o‘qitish bir vaqtning o‘zida ham murakkab, ham o‘ta mas’uliyatli vazifa hisoblanadi. Bugungi kunda harbiy soha pedagoglari oldida turgan asosiy muammolar harbiy-lingvistik muhitning o‘ziga xos xususiyatlariga mos keladigan va samarali ishlaydigan o‘quv modellarini ishlab chiqish hamda adaptatsiya qilish bilan bog‘liq. Ushbu tadqiqot uchta turlicha yondashuv: interaktiv (interaktiv model), situatsion (vaziyatli model) va task-based (vazifalarga asoslangan model) pedagogik modellarining amaliy natijalarini ko‘rib chiqishni maqsad qilgan. Ishda mazkur maxsus metodlar doirasida o‘qituvchi va tinglovchilarning (kursantlarning) tutgan o‘rni tahlil qilinadi hamda harbiy ingliz tilini o‘rgatish uchun eng maqbul va samarali model aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: harbiy ingliz tilini o‘qitish, o‘quv modellari, ta’lim samaradorligi.

Abstract. Teaching English within the military education system is both a challenging and highly rewarding endeavor. Nowadays, the primary challenges encountered by language educators relate to designing and adapting instructional models that function efficiently within the specific framework of the military linguistic context. This paper aims to present the practical outcomes of three distinct pedagogical approaches: the interactive model, the situational model, and the task-based model. Furthermore, this study investigates the specific roles of both instructors and learners within these methodologies to determine the most optimal and effective model for military English instruction.
Keywords: military English teaching, instructional models, teaching effectiveness.

Аннотация. Преподавание английского языка в системе военного образования является одновременно сложной и крайне ответственной задачей. На сегодняшний день основные трудности, с которыми сталкиваются педагоги, связаны с разработкой и адаптацией моделей обучения, способных эффективно функционировать в специфических условиях военно-лингвистического контекста. Данная работа направлена на демонстрацию практических результатов трех различных педагогических подходов: интерактивной модели, ситуационной модели и модели предметно-деятельностного (задачного) обучения (task-based model). В рамках статьи исследуется роль преподавателя и обучающихся

(курсантов) в данных специфических подходах, а также определяется наиболее оптимальная и эффективная модель для преподавания военного английского языка.

Ключевые слова: преподавание военного английского языка, модели обучения, эффективность обучения.

Kirish. Eng samarali ta’lim yondashuvi bu o‘qituvchi tomonidan tanlangan strategiyaning kurs maqsadlariga, o‘rganilayotgan fanning ko‘lami va chuqurligiga, auditoriyadagi jismoniy sharoitlarga hamda talabalarning ushbu metod vositasida bilim olish imkoniyatlariga mos kelishidir. Pedagogik strategiyani belgilashda kafedra yoki o‘qituvchining shaxsiy tajribasi va uning talabalarga belgilangan vazifalarni bajarishda qanchalik yordam bera olishi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Palkmer fikricha, "mukammal pedagogik faoliyat bevosita o‘qituvchining shaxsiyati va uning ichki prinsiplariga bog‘liqdir" [1].

Boshqacha aytganda, har bir pedagog o‘z dunyoqarashi va tabiati doirasida ta’lim beradi. Aynan o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi psixologik aloqa auditoriyada sog‘lom o‘quv muhitini shakllantiradi. Shu sababli, har qanday samarali deb hisoblangan metodika, agar u o‘qituvchining shaxsiy tabiati va pedagogik qarashlariga zid bo‘lsa, kutilgan ijobiy natijani bermasligi mumkin.

Shundan kelib chiqib, ta’lim dasturini ishlab chiqish jarayonida o‘qituvchilar uchta asosiy jihatni inobatga olishlari lozim:

1. Dasturning mazmuni: ya’ni talabalar o‘zlashtirishi shart bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar majmuasi;
2. Metodik strategiyalar: mavjud o‘quv materialini oson va sifatli yetkazishga xizmat qiladigan uslublar;
3. Strategik tahlil: o‘quv materialining xususiyatlaridan kelib chiqib, ta’lim samaradorligini oshirish uchun qaysi usullardan qanday vaziyatda foydalanishni to‘g‘ri baholash.

Mazkur tadqiqotda biz o‘ziga xos ijobiy va salbiy jihatlarga ega bo‘lgan uchta o‘quv modelini (interaktiv, situatsion va vazifalarga asoslangan model) tahlil qilishni maqsad qildik. Ish davomida ushbu modellarning har biriga batafsil to‘xtalib o‘tiladi va aynan harbiy xizmatchilarga ingliz tilini o‘rgatish kontekstida ularning qaysi biri eng maqbul yechim ekanligi aniqlanadi.

Interaktiv model. Ushbu ta’lim modelining o‘ziga xos xususiyati shundaki, butun o‘quv jarayoni pedagog va talabalar o‘rtasidagi faol muloqot hamda o‘zaro aloqaga asoslanadi. Agar xorijiy tillarni o‘rganishda nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish birlamchi maqsad deb belgilansa, auditoriyada bunday jonli muloqot muhitini yaratish majburiy shartga aylanadi. Haqiqiy nutqiy faoliyat insonlararo kommunikatsiya vositasi bo‘lgani kabi, lingvistik muloqot ham jamoaviy harakat mahsulidir; shuning uchun dars mashg‘ulotlari tabiatan interaktiv shaklda tashkil etilishi lozim. Tildan interaktiv foydalangan holda o‘qitish tizimi talabalarga maqsadli til muhiti bilan

to‘g‘ridan-to‘g‘ri to‘qnash kelish imkonini beradi. Bunda tilni shunchaki qoidalar asosida nazariy o‘rganish emas, balki uni amaliyotda qo‘llash orqali tabiiy o‘zlashtirishga asosiy urg‘u beriladi.

Mazkur yondashuv ta’lim markazini o‘qituvchi faoliyatidan talabaning mustaqil harakatiga ko‘chiradi (student-centred). Endilikda pedagog darsning mutlaq boshqaruvchisi rolidan chiqib, jarayonni muvofiqlashtiruvchi, yo‘naltiruvchi va mustaqil ishtirokchiga (facilitator) aylanadi. Bu esa o‘zlashtirish jarayonini yengillashtiradi, o‘quvchilar yo‘lidagi to‘siqlarni bartaraf etishga hamda turli muloqot vaziyatlarida o‘zlarining shaxsiy nutq yo‘nalishlarini topishlariga ko‘maklashadi. Tinglovchilardan (kursantlardan) jamoada ishlash, bir-birini diqqat bilan tinglash, ma’lumot almashish, fikrlar xilma-xilligida umumiy to‘xtamga kelish, muammolarni birgalikda hal qilish hamda o‘rganilayotgan tilda real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish talab etiladi.

Interaktiv ta’lim modeli harbiy xizmatchilarga xorijiy tillarni o‘rgatishda bir qator fundamental pedagogik prinsiplarga tayanadi. Birinchidan, muloqotning boshlanishi (initiation) asosan o‘qituvchi tomonidan har xil yo‘nalishdagi savollar (bilish, tushunish, amaliyotda qo‘llash, mantiqiy xulosa chiqarish, tahlil va sintez qilish savollari) orqali amalga oshiriladi. Ikkinchidan, kursantlarni darsga jalb qilish interaktiv bahslar, munozaralar, juftlik va guruhlarda ishlash kabi faol ta’lim metodlari yordamida ta’minlanadi. Uchinchidan, til o‘rganish strategiyalarini rivojlantirish o‘qituvchidan kuchli nazariy bazani talab etadi; bu orqali bo‘lg‘usi harbiy mutaxassislarda xotira, kognitiv, kompensator (bo‘shliqlarni to‘ldirish), metakognitiv, ijtimoiy va affektiv strategiyalar faollashtiriladi.[2]

O‘zbekiston Respublikasi harbiy ta’lim muassasalari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, amaliyotda eng samarali ishlaydigan interaktiv usullar bu taqdimotlar, guruhli baxs-munozaralar va keys-stadi (case study) hisoblanadi. [3] Harbiy soha uchun mo‘ljallangan ingliz tili (ESP) darslarida ushbu faoliyat turlari aniq kasbiy topshiriqlarga (task-oriented) yo‘naltirilishi shart. Bu yondashuv kursantlarning muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish hamda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini o‘stiradi va ularga real xizmat sharoitlarida harakat qilish ko‘nikmasini beradi. Ayniqsa, harbiylar o‘z faoliyati davomida standart bo‘lmagan muammolarni tahlil qilish va hal etishga majbur bo‘lishini hisobga olsak, aniq yechimga ega bo‘lmagan keyslar ustida ishlash guruhda sog‘lom akademik baxsni yuzaga keltiruvchi eng unumdor vositadir.

Situatsion model. Situatsion o‘qitish modeli dars mazmuni va qo‘yilgan maqsadlardan kelib chiqib, o‘qituvchi hamda kursant faolligiga asoslangan metodlarni moslashuvchan tarzda birlashtiradi. Mazkur model doirasida bo‘lg‘usi ofitserlardan "ACE" (Analyze, Create, Explain) formulasiga amal qilish, ya’ni muammoni tizimli tahlil qilish, unga yechim topish hamda o‘z qarorini ingliz tilida asoslab berish talab etiladi.

Situatsion yondashuvning markazida nutqiy faollik va til konstruktsiyalarining o‘zaro uyg‘unligi yotadi. Til qoidalari shunchaki quruq nazariya sifatida emas, balki ular kelajakda ishlatilishi mumkin bo‘lgan real xizmat va jangovar vaziyatlar (kontekstlar) ichida o‘rgatiladi.

O‘zbekiston harbiy ta’lim muassasalarida ushbu modelning qo‘llanilishi kursantlarga auditoriyada olgan bilimlarini tashqi dunyo va kelgusi harbiy xizmat voqeligi bilan bevosita bog‘lash imkonini beradi. T. Tennant ta’kidlaganidek, bunday yondashuv bilimlarni mavhumlikdan qutqarib, ularni aniq professional kontekstga yo‘naltiradi.[4]

Metodik jihatdan situatsion model ikkita asosiy mezon — "leksik nazorat" (vocabulary control) va "grammatik nazorat" (grammar control) prinsiplariga tayanadi:

- **Leksik nazorat:** Harbiy matnlarda eng ko‘p qo‘llaniladigan tayanch so‘zlar bazasini (harbiy terminologiya va buyruqlar) tizimli o‘zlashtirishni ko‘zda tutadi.
- **Grammatik nazorat:** Jonli muloqotda va shtab-kvartira faoliyatida tez-tez ishlatiladigan tayyor nutqiy qoliplarni o‘rgatishga qaratilgan.[5]

Mazkur modelning an’anaviy to‘g‘ridan-to‘g‘ri (direct method) o‘qitish uslublaridan asosiy farqi — o‘quv materialining qiyinchilik darajasi qat’iy ketma-ketlikda (gradatsiya) hamda nazariy asoslangan holda taqdim etilishidir. Bu esa kursantlarda chalkashliklarning oldini oladi va yangi grammatik qoliplarning tezroq esda qolishini ta’minlaydi.

Harbiy ingliz tili darslarida situatsion model klassik PPP (Presentation, Practice, Production) formulasiga tayanadi:

1. Presentation (Taqdimot):Yangi harbiy mavzu yoki terminning aniq bir vaziyat (masalan, tinchlikparvarlik missiyasi yoki nazorat-o‘tish joyidagi muloqot) misolida tushuntirilishi.
2. Practice (Amaliyot): Nazorat ostidagi mashqlar orqali o‘rganilgan qoliplarni mustahkamlash.
3. Production (Erkin nutq): Kursantlarning muayyan taktik vaziyatda (simulyatsiyada) mustaqil va ijodiy tarzda ingliz tilida qaror qabul qilishi va buyruqlar bera olishi.

Ushbu yondashuv O‘zbekiston Qurolli Kuchlari uchun xalqaro miqyosda harakat qila oladigan, xorijiy hamkorlar bilan tezkor va to‘g‘ri muloqotga kirishuvchi nutqiy malakaga ega bo‘lgan professional kadrlarni tayyorlashda yuksak samara beradi.

Vazifalarga asoslangan model. So‘nggi yillarda xalqaro metodikada vazifalarga asoslangan til o‘rganish modeli (Task-Based Language Teaching — TBLT) o‘z ommaviyligini barqaror ravishda oshirib bormoqda. Kommunikativ yondashuvning yanada takomillashgan shakli hisoblangan ushbu modelda muayyan amaliy vazifani (topshiriqni) muvaffaqiyatli yakunlash ham o‘quv jarayonining asosi, ham kursantlar bilimini baholashning bosh mezoni bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur yondashuvda o‘qituvchi markaziy va faol boshqaruvchi rolini bajaradi. U butun dars mazmunini o‘quv dasturi talablaridan kelib chiqqan holda turli darajadagi amaliy "topshiriqlar" zanjiriga aylantiradi hamda kursantlarni ushbu vazifalarni mustaqil bajarishga yo‘naltiradi. Pedagogik jarayon qat’iy uch bosqichli tizimga tayanadi:

1. **Vazifani belgilash (Giving tasks):** O‘qituvchi o‘qish, yozish, yangi terminlarni o‘zlashtirish yoki harbiy tarjimaga oid topshiriqlarni aniq taqsimlaydi.

2. **Vazifani bajarish (Accomplishing tasks):** Kursantlar o‘z yo‘nalishlari va tezliklarida mustaqil ishlaydilar, o‘qituvchi esa faqat yo‘nalish beruvchi, tuzatuvchi va nazoratchi (monitor) sifatida ko‘maklashadi.
3. **Baholash (Evaluation):** Yakuniy natijalar tekshirilib, asosiy urg‘u kursantlarning amaliy nutqiy mahsulotiga (productive skills) qaratiladi.

Ushbu yondashuv O‘zbekiston harbiy ta’lim muassasalaridagi tinglovchilar kontingentiga to‘liq mos keladi. Zero, kelajakda mustaqil qaror qabul qilishi kerak bo‘lgan bo‘lg‘usi ofitserlar o‘quv materialini o‘z qo‘llariga olishga o‘rganishlari shart. Harbiy xizmat davomiy va dinamik jarayon bo‘lib, ular ko‘pincha yonlarida o‘qituvchi bo‘lmagan mutloq yangi va noodatiy tezkor muhitlarga moslashishlariga to‘g‘ri keladi.

Harbiy kontekstda "vazifa" deganda real xizmat faoliyatida duch kelinadigan har qanday jarayon tushuniladi: maxsus hujjatlar bilan ishlash, rasmiy va norasmiy harbiy aloqalarni o‘rnatish, radioaloqa vositalari orqali buyruq berish va hokazo. Ushbu real harakatlar auditoriyaga ko‘chirilganda pedagogik xarakterga ega bo‘ladi. Masalan, ingliz tilidagi tezkor xabarni tinglab, xaritaga taktik belgilarni tushirish yoki berilgan buyruqni bevosita amalda bajarish vazifalarga yaqqol misol bo‘la oladi. Bunday topshiriqlar tilni shunchaki qoidalar uchun emas, aniq bir professional maqsad yo‘lida ishlatish tuyg‘usini shakllantiradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot harbiy ingliz tili darslarida interaktiv o‘qitish modeli boshqa yondashuvlarga qaraganda kursantlarning qiziqishi va faolligini oshirishda yuqoriroq samara berishini ko‘rsatadi. Muvaffaqiyatli ta’lim o‘qituvchi beradigan bilim (input) va tinglovchining uni o‘zlashtirish (output) darajasi o‘rtasidagi muvozanatga tayanadi. Interaktiv model to‘rtta asosiy til ko‘nikmasini teng rivojlantiradi: pedagogning tushuntirishi orqali tinglab tushunish va o‘qish (receptiv), kursantlarning faol ishtiroki orqali esa gapirish va yozish (produktiv) malakalari mustahkamlanadi.

Shu bilan birga, situatsion va vazifalarga asoslangan (task-based) o‘quv modellarining harbiy universitetlar tizimidagi o‘rni ham beqiyosdir. Situatsion model bo‘lg‘usi ofitserlarni bevosita professional muhitga olib kirsa, vazifalarga asoslangan metod ularda real xizmat topshiriqlarini xorijiy tilda muvaffaqiyatli bajarish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Harbiy ingliz tili maxsus maqsadlarga yo‘naltirilgan ta’lim (ESP) yo‘nalishi bo‘lgani sababli, kursantlarda uchraydigan psixologik to‘siq va xavotirlarni dars davomida doimiy muloqot (interaktivlik) orqali bartaraf etish lozim. Til o‘rganish shunchaki kognitiv jarayon emas, balki shaxs va kasbiy muhit o‘rtasidagi kommunikativ aloqadir. Xulosa qilib aytganda, harbiy ta’limda eng yuqori natijaga o‘qituvchi taqdimoti va kursantlarning amaliy nutqiy mahsulotini mukammal muvozanatda birlashtiruvchi Interaktiv ta’lim modeli orqali erishish mumkin.

Adabiyotlar

[1] Parker J. Palmer, *The Courage to Teach: Exploring the Inner Landscape of a Teacher's Life*, San Francisco, John Wiley & Sons, 2007, p.10.

[2] Wilga M. Rivers, *Interactive Language Teaching*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. 15.

[3] Adriana Dumitrescu, Isabela Dragomir şi colectiv, *Mil-to-Mil: a Collection of Authentic Text-Based Exercises*, Sibiu, Editura Academiei Forţelor Terestre "Nicolae Bălcescu", 2008, p. 21.

[4] Mark Tennant, *Psychology and Adult Learning*, London, Routlege, 1997, p. 73.

[5] Simon Mellor-Clark, Yvonne Baker de Altemirano, *Campaign – English for the Military* (2), Oxford, Macmillan Publishers Limited, 2006, p. 113.